

1919 SONU VE 1920 BAŞINDA SARAY İLE SİVAS ARASINDA İDEOLOJİK MÜCADELE

Doç. Dr. Sina Akşin

Vahdettin'in karşı-ihtilâli ideolojik düzeyde de faaliyet gösteriyordu. Bu faaliyeti gösterenlerin, bu sayede hilafeti ve onun nüfuzunu, dolayısıyla Sarayın ve Vahdettin'in nüfuzunu pekiştirmeyi umdukları söylenebilir. Bir örnek, Fetvahanede fuhuş üzerine bir görüşme yapılmasıydı (5 Ekim).¹ Yine başka bir örnek, Türkçe İstanbul gazetesinin 6 Kasım sayısındaki "Kadın Zihniyeti" yazısının Padişahça "bütün âlem-i İslamı rencide edecek" nitelikte bulunarak hükümetin dikketinin çekilmesi idi. Bunun üzerine hükümet, yazarın ve sorumlu müdürün Divan-ı Harbe verilmesini kararlaştırdı.² Bilindiği gibi, ötedenberi kadınlarla, onların kaçgöçü ile uğraşmak din bütünlüğünün, dinsel duyarlılığın simgesi olmuştu. Fakat Vahdettin bu konuda hayli açık bir tutarsızlık örneği vermekten de geri kalmamıştır. Associated Press ajansının muhabiriyle Aralık ortasında yaptığı mülakatta, yapılması gereken işlerden biri olarak, Türk kadınlarının serbestleşmesinden söz etmiştir. Hemen ardından, bunun, en iyi, Müslümanlık çerçevesi içinde olacağını söylemişse de, Amerikalı kadınların statüsünün buna en uygun olacağını da belirtmiştir. (Arada namus, iffet, aile inşası kavramları dile getiriliyordu.) Nihayet, Amerika'nın, Müslümanlarca yüzyıllardır uygulamakta oldukları içki yasağına yönelmesini

¹ G. Jaeschke, Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, (Ank., TTK, 1970), s. 68.

² Meclis-i Vükela Mazbataları, 10/11/1335, 529. Türkgeldi bu konuda bazı ayrıntılar veriyor. Yazıda Vahdettin'i en çok sinirlendiren, İslam kitaplarından "Kütüphanelerdeki küflü kitaplar" diye söz edilmesiydi. Sadaret ve Meşihate yazılacak yazıya "Neşriyat-ı vâkıayı âlem-i İslam nâmına halife sıfatıyla lânet ve kemal-i nefret ile protesto ediyorum" ibaresini aynen koydurdu. O güne dek Padişahı bu denli hiddetli görmemiş olan Türkgeldi, daha sonra gazetenin sahibi Sait Molla'nın Adliye Müsteşarı olmasına şaşıyor. A.F. Türkgeldi, Görüp İştiklerim (Ank., TTK, 1951), s. 251-2. Buna benzeyen başka bir olayı Alemdar gazetesi, "Muhterem Babamız Büyük Padişahımız Milletin Ahlakıyla Yakından Alâkadardır" başlığıyla haber veriyordu. Celal Nuri, Heri'de "Tâcire-i Fâcire" diye bir tefrikasını yayımlıyormuş. Vahdettin bu konuda kovuşturma istemiş. Alemdar, 5/1/1336, 385-2685.

memnuniyetle gözlemlediğini söylemiştir.³ Vahdettin, çağdaş bir akım olan ulusçu-mesrutiyetçi hareket karşısında nüfuzunu arttırmak için halkın dinsel bağına hitabetmek, bunu körüklemek zorunda olduğunun farkındaydı. Bu, Müslüman sömürgeleri olan İtilaf devletleri için de —manevî nüfuzunu onlardan yana kullanmak şartıyla— çekiçi olabilirdi. Fakat ABD gibi Müslüman sömürgesi pek olmayan bir ülkeye şirin gözükebilmek için azıcık ilerici bir hava vermek gerekiyordu. Mamafih, Vahdettin'in kadın konusundaki ilericiliği yüksek dozda dindarlıkla karıştırmağa ve ABD'nin tutucu yanını belirtmeğe özen gösterdiği göze çarpıyor.

Karşı-ihtilalin ideolojik savaşını en etkin biçimde yürüten örgütlerden biri, ilk başkanı Mustafa Sabri Efendi olan Teali-i İslam Cemiyetiydi.⁴ Ocak 1920 de bu Cemiyet, şarap aleyhinde bir bildirge yayımlayarak, kamuoyunun dikkatini çekti.⁵ Ama Cemiyet asıl hamlesini Şubat'ta, ihtimal kabine değişikliğinin kokusunu alınca yaptı. 15 Şubat'ta Cemiyetin "Mesele-i Hilafet" konusunda İtilaf devletlerine bir muhtıra verdiği duyuruldu. Bunda, Halifenin bütün Müslüman dünyasının temsilcilerinden oluşacak bir Şûra-yı Hilafet toplaması, İtilaf devletlerinin sömürgesi olan Müslüman ülkelerin temsilcilerinin ise sömürgeci hükümetlerce seçilmesi öngörülüyordu.⁶ Hilafeti, sömürgeci devletler gözünde, ve özellikle en çok Müslüman sömürgesi bulunan İngiltere gözünde zararsız, hatta yararlı kılmak için yıllarca önce Mizancı Murat'ın ortaya attığı tasarı, şimdi İngilizlere şirin görünmek için yeniden ısıtılıp öne sürülmekteydi.⁷ Fakat anlaşılan, Fransa'yı ihmal etmek Cemiyete ihtiyatsızca bir davranış olarak görünmüş olacak ki, Fransız basınının, bu arada Temps'in Türkiye'yi bolşevizme karşı muhtemel bir kale olarak göstermesinden de yararlanılarak, bolşevikliğin İslamlağa aykırı olduğu açıklandı.⁸ Ne var ki, fikri sorulan Şeyhülislamın, bolşeviklik üzerine yeter bilgisi olmadığı gerekçesiyle görüş bildirmekten kaçınması, ortalığı karıştırdı. Cemiyet iddiasını

³ The Times, 17/12/1919 (Reuter, 16/12 New York haberi). Açıksöz'de (5/10) Velihaht Abdülmecit'in Türk kadınları hakkında bir demeci varmış. Jaeschke, s. 68.

⁴ Said-i Kürdi yönetim kurulu üyesiydi. S. Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, (İst., Cem Y., 1976), s. 318-9.

⁵ Peyam-ı Sabah, 17/1/1336, 10838.

⁶ Peyam-ı Sabah, 15/2/1336, 10867. İngiliz askeri istihbaratına göre, muhtıra fikri Ahmet Fazıl Hoca'dan çıkmıştı ve İngilizlere yaranmak amacını güdüyordu. Rapor, Cemiyetin, ulemanın muhalif kanadını temsil ettiğini söylüyor. FO 371/5166, E 1940/262/44 (25/2/20 raporu, no. 57).

⁷ Mehmet Murat, Tatlı Emeller, Acı Hakikatler, (İst., Matbaa-i Amedi, 1330), s., 16-9; S. Akşin, 31 Mart Olayı, (Ank., SBFY, 1970), s. 258-9.

⁸ Peyam-ı Sabah, 17/2/1336, 10869.

tekrarladı, eski bir Şeyhülislamdan da destek gördü. Alemdar, bunun üzerine Şeyhülislama aynı soruyu yönelttiyse de, aynı cevabı aldı. Olayı bildiren Fransız Yüksek Komiseri Defrance, buna rağmen, Kafkasya'dan gelen haberlere bakılırsa, Türk halkının faal unsurlarının bolşeviklikten yana çıktıklarından şüphe olmadığını ileri sürüyordu.⁹

Sarayın tutucu yöndeki mücadelesine karşı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, başka yönde, medeniyetçilik diyebileceğimiz bir düzlemde mücadele veriyordu. Fakat bu mücadele, Türkiye'nin yazgısını belirleyecek olan Paris Konferansını etkilemek üzere, özellikle dış dünyaya yönelikti. Türkiye, uygar bir ülke olduğunu kanıtlamalıydı ki, Konferans ona sömürge muamelesi yapmasın. Tabii, Avrupa'yı bu yönde etkilemek isteyen yalnız Anadolu hareketi değildi. Padişah dahil, bir yerde herkes Avrupa'ya Türkiye'nin uygar olduğunu, ya da en azından uygar olacağını ispat etmek çabasıındaydı. Padişahın sağ mücadelesi, daha çok iç ve Anadolu'ya yeniden egemen olabilmeye, ulusçu-demokratik hareketi silmeye yönelikti. Ama tutucu-sağ mücadelenin kısmen de dışa, hilafeti İngilizlere 'satmak' amacına da yöneldiğini gördük.

Muhalefetin akıllı ve ılımlı kalemi Lûtfi Fikri, hedefi şöyle belirtiyordu: "Evvela dünyaya memleketimiz hakkında iyi fikirler verdirmek, saniyen o iyi fikirlere, hüsn-ü takdirlere muvafık bir hale gelmeğe çalışmak..."¹⁰ **İrade-i Milliye** (Sivas) ise konuya verdiği önemi şöyle belli ediyordu: "Amerika mehafil-i siyasiyesi harekât-ı ahire-i milliyemizi son derece takdir ederek bunun millî ve medenî bir mahiyeti haiz olduğunu tasdik ediyorlar."¹¹ Fakat medeniyetçilik mücadelesini en ileri götüren yerlerden biri herhalde Erzurum'du. Bu konuda Karabekir'in önemli payı olduğu tahmin edilebilir. Kentte çıkan **Albayrak** gazetesinden bu tür etkinlikleri izlemek mümkündür. Gazete, "Türk gazetesi" olduğunu duyuruyordu. "Müdürü, başyazıcısının" Süleyman Necati, "idare yerinin" Erzurum Taş Mağazalar karşısında Türk "basma evi" oluşundan, gazetenin sade dil kullanmak yönünde bir çaba içinde olduğunu anlıyoruz.¹² "Gürbüzler" ve "Leyli Eytam" okullarının teftiş töreninin yapıldığını, "sanat-ı temsil" yeri olacak olan "İbret Evinin" açıldığını, gazete sütunlarında "Temaşa

⁹ MAE, Levant, c. 92, s. 104 (28/2/20). Bu arada Teali-i İslâm Cemiyeti hiçbir fırkanın âleti olmadığını da duyurmak ihtiyacını duydu. **Peyam-ı Sabah**, 22/2/1336, 10874. Bkz. ayrıca: **Peyam-ı Sabah**, 24/2/1336, 10876.

¹⁰ **Sabah**, 14/12/1335, 10804.

¹¹ **İrade-i Milliye**, 12/10/1335, 7.

¹² **Albayrak**, 18/8/1335.

Tenkitlerinin” yer aldığını, “medeni ihtiyaçlardan” olan musiki alanında çalışmalar yapmak üzere “Musiki Derneğinin” açılıp öğretime (“org, keman, ud, kanun...”) başladığını aynı gazeteden öğreniyoruz.¹³

İrade-i Milliye'de de medeniyetçi bir başyazıya rastlıyoruz: “Asrî Zihniyet ve Tenakuzlarımız.” Bu imzasız, uzunca yazı, çağdaş zihniyet ve bağımsızlık konusunda açık, kesin tutumu, denetli bir coşkuyu dile getiren üslubuyla, bir ihtimal, M. Kemal'in kaleminden çıkmış olabilir. Yazı, asrileşmeyi aydınlar için bir mütearife kabul etmektedir. “Bugün memleketimizin mukadderatı üzerinde az çok haiz-i tesir bulunan mütefekkirlerimizin hiç biri yoktur ki memleketin selameti ve âtisi mevzubahs olduğu zaman birinci şart olarak asrileşmek zihniyetinin lüzumundan ve asrın hâkim olan esaslarına göre yapılacak ıslahat ve terakkiyata istinaden ispat-ı beka ve mevcudiyet eylemek fikrinden fariğ olsun.” Fakat nedense, düşünce düzleminde kabul edilenler uygulamaya ve eyleme dönüştürülmüyordu, eylemle düşünce arasında çelişkiler “mütemadi bir gaflet, hastalık şeklindeydi.” Kaynağında, “Şarkta hissiyatın fikirler üzerine galebesi”, “terbiye-i iradenin noksanı, kabul ettiğimiz fikirlere ve nazariyelere göre ef'al ve harekâtımızın idaresinde henüz meleke peyda edememiş olmamız” gibi nedenler olabilirdi. Yazar, daha sonra asrî zihniyeti tanımlıyor: “...ilim ve fennin, terakkiyat-ı umumiyenin bu güne kadar vücuda getirmiş olduğu umdelere istinad edebilmek, onlarla kabil-i telif olmayan ananat ve esasatı tâdil ve ıslah ederek istikbale kuvvet ve itimad ile yürümektir.”¹⁴

Birçokları, Mebusan seçimlerinin sağlıklı bir biçimde yapılmasına, Batı dünyasında bunun, Türklerin uygarlıkları hususunda yapacağı etki bakımından önem veriyorlardı. Dahiliye Nezaretinin 16 Ekim genelgesinde “Vatan ve memleketin menfaat-i hakikiyesi ahkâm-ı kanu-

¹³ Albayrak, 11, 29/1, 8/2, 11/3/1336, 59, 63, 66, 75. Mithat imzalı bir yazı: “Bir Millet Tarihini Yaşatan En Büyük Âmil Müzeleridir” (12/2, 67). İbret Evinde oynayan “İbretler”: Casus, Anaför Mehmet (komedi) ve güncel bir konu, Maraş Cinayetleri, (1, 12/2, 64, 67).

¹⁴ İrade-i Milliye, 15/12/1335, 16. Asrî zihniyetin “milletlerin hayatına” uygulanması daha esnek biçimde tarif ediliyor: “...bugünün halk ve milliyet, vahdet ve müsavat gibi uzun asırların erike-i irfanı üzerinde ilân-ı hâkimiyet eden esaslarını ananat-ı kadimesiyle, temayülât-ı ruhiyesiyle esasat-ı diniye ve itikadiyesiyle mezc etmek, terakkiyat-ı beşeriyetin her şubede vücuda getirdiği menabi-i cedideden evsaf-ı milliyesindeki hususiyetlere göre istade (istifade?) ederek saadet-i umumiyeye çalışmak, kavi, muktedir, münevver ve müteşebbis fertlerden mürekkep ve samimi bir tesanütle yekdiğerine merbut bir Türkiye halinde milletler cemiyeti arasına (?) karışarak mevcudiyetini ve hakk-ı bekasını ispat ve iddia etmektir.”

na tamamen tevfiğ-i hareket edilmek suretiyle intihabatın cihan-i medeniyet nazarında âra-yı hakikiye-i milleti tecelli ettirecek bir netice vermesindedir.” deniyordu. Bir ay kadar sonra, 12 Kasım günlü genelgede ise, “...intihabatın neticesi bugün âlem-i medeniyet önünde rüşd-ü siyasisini tayin için miyar ittihaz...” edileceğini belirtiliyordu.¹⁵ Afyonkarahisar’da görevli olan Fransız Binbaşısı Labonne’un 31 Ekim raporunda ise, Avrupa’ya ve kendilerine ülkelerinin tamamen uygar olduğunu inandırmak için Türk ulusunun önderlerince alınan “göz boyama tedbirlerinin” başında, seçimlerin geldiğine işaret olunuyordu¹⁶

Fakat uygarlık konusu açıldığında, kadın meselesi çok kez ön düzleme geçebiliyordu. İstanbul’da, İzmir’in işgalini müteakip yapılan mitinglerde Halide Edip gibi bazı hanımların verdikleri söylevler bilinen bir husustur.¹⁷ Kadın faaliyetlerinin başka bir yönü, Anadolu’nun bazı yerlerinde kurulan kadın dernekleridir. **İrade-i Milliye**’de bunların çalışmaları üzerine bir hayli bilgi edinebiliyoruz. 5 Aralıkta Sivas kadınları Numune İnas Mektebinde toplandılar, muhtemelen Vali Reşit Paşanın eşi olan Melek Reşit bir söylev verdi. Bunun sonucunda Saraya, Sadarete, Dahiliye Nezaretine, ABD ve İtilaf devletlerinin İstanbul temsilcilerine teller çekildi, bir de dernek (doğdu : Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti. Bu sırada Erzurum kadınları da benzer faaliyetler gösteriyorlardı.¹⁸ Daha sonra, Erzurum İslam kadınlarının Muradiye Camiinde toplanıp yine teller çektiklerini, Amasya Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetinin toplantısında Reise Asiye Remzi’nin nutuk verdiğini öğreniyoruz.¹⁹ Sivas’taki Cemiyet Şubatta “Loyd Corc Cenaplarına”, Bn. Poincaré’ye, İngiltere ve İtalya kraliçelerine de tel çekti.²⁰ Ali Rıza hükümetinin düşmesi üzerine Cemiyet, Âyan ve Mebusan Meclislerine tel çekmiştir.²¹ Sonraki bazı haberler, kadın derneklerinin Maraş ve İzmir mücahit ve felaketzedelerine yardım işine sarıldıkları, bu arada Kırşehir’de Hilal Kadınları Ce-

¹⁵ *Sabah*, 19/10, 15/11/1335, 10748, 10775.

¹⁶ MAE, *Levant*, c. 91, s. 124-7.

¹⁷ Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, s. 305-8.

¹⁸ *İrade-i Milliye*, 8, 22/12/1335, 15, 17. Gazete, Cemiyetin nizamnamesini de yayımlamıştır. *Albayrak*, 11/12/1335, 51. Bu sırada *Albayrak*, kadın etkinliklerine, *İrade-i Milliye*’ye göre çok daha az yer verir gibidir. Acaba, bu Erzurum ile Sivas arasındaki —belki de Karabekir ile M. Kemal arasındaki— üslup farkından mı ileri geliyordu?

¹⁹ *İrade-i Milliye*, 12, 26/1/1336, 20, 22. Sivas’taki Cemiyetin kâtibe-i mesulü Şefika Kemal’di. Reise Melek Reşit’ti.

²⁰ *İrade-i Milliye*, 2/2/1336, 23. Sonradan Bn. Wilson’a da bir tel çekildiğini öğreniyoruz. *İrade-i Milliye*, 15/3/1336, 30.

²¹ *İrade-i Milliye*, 8/3/1336, 29.

miyet-i Hayriyesinin kurulduğu yönündedir.²² Bahsi kapatırken, *Times*'ın İstanbul muhabirinin Levanten çevrelerine atfettiği bir görüşe de yer verelim. Bu çevrelere göre, İstanbul Osmanlı Devletinin elinden alınırsa, doğacak sakıncalardan biri, kadınların özgürleşme hareketinin gecikmesi olacaktı.²³

Bu incelemeden de ortaya çıktığı gibi, Saray cephesi, içki yasağı, kadınların kaçgöçü gibi konuları ele alarak, içte ulusçu-demokratik harekete karşı dindar çevreler nezdinde puan toplamağa çalışıyordu. Buna karşılık, ARMHC'nin sözcülüğünü yaptığı ulusçu-demokratik hareket, medeniyetçilik düzleminde ideolojik bir mücadele veriyor, çağdaş zihniyetli kişilere ve Osmanlı Devletinin yazgısını belirleyecek İtilaf devletlerinin ve ABD'nin kamuoyuna hitap ediyordu. Fakat yine gördük ki, Saray cephesi, dış dünya ile temaslarında bazı medeniyetçi tavırlar takınmamazlık edemiyordu. Bu cephenin anti-bolşevik bir tutumuna girmesi, kendisi için verimli olacak bir yoldu. Zira böylece mülkiyet çevrelerine, dindar kişilere ve İtilaf devletlerine hoş görünmüş oluyor, ulusçu-demokratik hareketin Sovyetlerle muhtemel bir işbirliğini de peşinen şaibeli kılıyordu.

²² İrade-i Milliye, 8, 18/3, 1/4/1336, 29, 31, 34.

²³ The Times, 13/1/1920.